

ДИМИТЪР КЕНАНОВ (Велико Търново)

ТВОРЧЕСКИ ВРЪЗКИ МЕЖДУ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ И ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК

За историята на българската, балканската и староруската култура Григорий Цамблак е ученик, верен следовник и биограф на Патриарх Евтимий. Какви непосредствени следи от Евтимиевото творчество могат да се видят в десетките литературни творби на Цамблак – ето въпрос, на който изчерпателен отговор предстои да даде съвременната славистика¹. По-долу се изнасят редица художествени и съдържателни общи места. Те се възприемат и като израз на една и съща привързаност към определени идейни и естетически ценности. Тяхното усвояване обаче се осъществява чрез учителското посредничество на Евтимий Търновски.

* * *

Григорий Цамблак написва две похвални слова за Георги Победоносец. Едното от тях в ръкописната традиция е без името на автора и е написано според Александър И. Яцимирски през 1397 година². Тогава Гергьовден – 23 април – е понеделник, след Възкресение, както е отбелязано в началото на „Слово похвално. стѣмоу и великому въ мѣнцѣхъ и побѣдоносцу Георгию“: „Вчера, любимици, свѣтлыи Въскресения праздновахъмъ праздник. и днес стрѣтотерпца всемирное торжество...“³

Противопоставянето „вчера-днес“ се повтаря още два пъти и с тая симетрия се ритмизира текстът. В случая за нас е важно, че като средство за емоционален подстъп към читателя (слушателя) такова пространствено-времево противопоставяне се среща в средновековната християнска проповед, включително и в творчеството на Патриарх Евтимий – „Похвално слово за Михаил Воин“.

Като своя наставник, Григорий Цамблак представя култовото тържество за всеобхватен празник на хората и състава на мислимата небесна йерархия: „Днес, братие, аггли играють, и вси небснныи силы веселят сѧ. члѡци торжествуют, въздохъхъ вочицает сѧ, рѣкы быстро течение истѣкають, море оутышае сѧ, дѣлфини играють, и стрѣтотерпецъ гавы яко дары вѣхъ влѣдѣ

приносить" (л. 20 б). В увода на „Похвално слово за Неделя" Евтимий противопоставя вселенското литургично ликуване на усамотените печални бесове: „Бесѣлѣхъ сѧ аггѣли и ликѣствоуѣхъ члѣвѣци, страстотръпици радоуѣхъ сѧ, едини же печалоуѣхъ вѣсѣхъ..."⁴. В замисъла на Григорий Цамблак особено място заема подчертаването на възторга и тая своя отлика в сравнение с учителя си той развива и в друга посока – сътворява стегнат умилителен химн за пролетния кипез в природата, където ритъмът и чувството се подсилват чрез метафорични глаголи, с мелодични римоподобия (изтекают – играют – процветают, утишаєт – изпущает). В края на откъса се долавя опоектизиране на болезнената красота от получените рани (язви), а малко по-назад – с възпяването на последствията от мъченията се извършва „натуралистична" преоценка на природната хубост: „Не тако испицѣна естъ земля различныи цвѣты, такоже стрѣстотерпческоє тѣло различныи ранами, не тако источники различнѣ истѣкають, такоже мѣнка язвы кровныи строуѣ" (л. 21 а). В Евтимиевото похвално слово за Неделя: „Не ко тако небеснѣа добрѣхъ изыскаѣхъ звѣзднѣи ликѣхъ, такоже и мѣченицѣ тѣло свѣтлѣише показоуѣхъ язвеиа мѣста" (ЕК. 155, срв и с. 147).

Евтимий Търновски и Григорий Цамблак обичат хиперболичното сравнение с адамант (срв. Амос. 7,7): Твърдишии адамантъ дѣиє и тѣлоиѣ" (л. 21 б, 28 б, 32 б). Житие на Иван Рилски: „Нѣ адамантъ доушеж, Иоаннѣ никакоже лѣтъ бывааше того кѣзньи" (ЕК. 12)⁵. Повторното напомняне за вселенския характер на тържеството е по подобие на „Похвално слово на Михаил Воин":

Соугоуѣко празднѣство днес
и аггѣломѣ и члѣкомѣ" (I Кор.
4,9; л. 22 а).

Соугоуѣкѣ веселіє днесь, соугоуѣкѣ
пирѣ, соугѣкѣ славословіє, соугоуѣкѣ
и съвѣрѣ аггѣломѣ и члѣвѣкомѣ" (I Кор.
4,9; ЕК. 170. Похв. слово за Михаил Воин).

Моралистичният патос на сказанието за св. Георги се раздипля в съпоставка с Христовото възкресение, чрез което бива разрушено мъчителството на дявола и човекът е обдарен с пътя на Спасението (л. 196 б), загубен след грехопадението на Адам и Ева. С дявола сплита мишци Георги и „два полка неисчетна множествомѣ, съ мѣнкомѣ ворюиа сѧ, видино оубо моучителѣ, невидимѣ же врагы" (л. 29 б). Обосновка на този род бран прави ап. Павел в „Послание до ефесяните", на което се опира Григорий Цамблак: „Но что Георгіе, нѣкътъ томоу вранѣ кѣ кроки и плоти, но к началомѣ кѣ властемѣ, кѣ миродержителемѣ тѣмѣи вѣка сего" (Ефес. 6,12)⁶. Нататък, както в Посланието, се описва алегорически бойното облекло на демонобореца: „Примлетѣ прочіюю вѣѣственнѣю рєвнѣсть" (Рим. 10,2) по Илїи. шкѣлчѣи сѧ кѣ вронѣ правды (Ефес. 6,14) по апѣлоу, налагаєт на главоу шлемѣ спѣсєниа (Ефес. 6,17) ... шпоичает сѧ такоже дѣдѣ на мыслєнаго Голиафа..." (л. 24 б, 26 а).

Със словесна пестеливост, а не с Цамблаково разточителство, в Житието на Иван Рилски героят също се уподобява на Давид, дяволът е

„мысленъ“ Голиат, а монашеското облекло онагледява Павловия алегоризъм: „Въкръжи се на мыслѣнаго Голіаѣа іакоже Давидъ, приаѣ по дрекней повѣсти камени три⁷, въкръ глагола и надежда и люкова, (Кор. 13,13), оваѣче се въ върѣхъ правды (Ефес. 6,14), възлагаѣтъ и шѣкѣ спасеніа (Ефес. 6,17), кожѣственныи покровъ...” (ЕК. 8).

Бихме добавили, че темата за „духовната бран“ се актуализира от българските исихасти. В аскетическите слова на Григорий Синаит подробно се изяснява VI глава от Посланието на ап. Павел до ефесяните. Това тълкуване липсва в гръцкия текст на Синаитовите слова⁸. Предполага се, че подобни добавки са ставали приживе на Григорий Синаит в Парория, където се изготвя българският му превод⁹.

В „Житие на Петка Епиватска“ идеята за победата над дявола се развива в ценностно митологическо противопоставяне: птица (помощник на бога) – змей (хтоническо животно)¹⁰: „И въ нѣкако видѣти иже въ зловѣхъ хвалаѣаго се велии зѣиа хоудѣ низлагаѣма и попираѣма въ моудрыи сеѣ дѣвы іакоже хоудъ нѣкотоуѣи птицѣ” (ЕК. 64).

У Цамблак паралелизмът е проширен с изброяване на престъпленията, извършени от дявола. Това внася по-голяма пространност (вითиеватост) на словесния изказ. Освен това изброяването разкъсва смисъла на започнатото съждение („въ ко видѣти“) и същевременно е вид ретардация забавяне на фразовото действие:

„... Дияволъ, инииже ко восхотѣ стѣноу оудолѣти, оудолѣнъ въсѣтъ, въсхотѣ прельстити, и сеѣ паче прельсти, и въ него же поклонение прошааше, въ того (т. е. от Георги) нароуѣганъ въсѣтъ іако хоудѣа птица, въ ко видѣти моудрѣишаго зѣиѣ, иже первозданного прельстикѣшаго. и еже въкоу наказавѣшаго, иже Канноу съвѣтника, величии въ гордыни главошаго, иже земля и море потрекѣти вѣлаѣаго, рекѣшаго: „Сѣтиноу предѣлкы ѣзыкѣ, и Кселенноуѣи всю въкѣиноу іакоже гнѣздо, и нѣсѣтъ съпротивѣаѣаго се мнѣ, и положоу прѣстолъ мой на вѣлаѣѣхъ, и воудоу подовѣнъ въшнѣмоу” (Исай, 10, 13-14; 14, 13-14), сеѣ иже сиѣ хвалаѣаго се въ ко же видѣти въ единого юноша попираѣма и нароуѣгаѣма и безъ вѣсти въкаѣѣи” (л. 346-35а).

Начинът, по който тук Цамблак усвоява Евтимиевото майсторство¹¹, напълно съответства на препоръките, давани от ритора Йосиф Ракендит (XIII в.): „Если же желаешь в собственное словописание ввести размышления какогонибудь мудреца, то смотри, чтобы писать иначе, чем он; если он краток, пиши наоборот, если он вещал многословно, то будь краток, изменяя насколько можно, и выражения его мысли, и фигуры, и прочие”¹².

Към Евтимий отвеждат още ред сравнения, навети от библейската стилистика: „Ирости въкѣмлетъ его въклакъ” (л. 28а) – Житие на Иван Рилски: „Гнѣкѣи оѣкѣмлетъ его оѣклакъ” (ЕК. 11); „іакоже лѣвъ рыкноуѣвъ” (Пс. 21,14; л. 286, ЕК. 189); „іакоже магнѣтъ желѣза” (л. 27а)¹³. Състоянието на победените еретици Евтимий ни предава с пословицата-сравнение: „іакоже рыкѣи възгласѣи” (ЕК 40)¹⁴. У Цамблак след думите на Георги мъчителѣт

сѣкаш е в несвѣст: „прѣвѣсть на мнозѣхъ вѣзѣгласенъ” (л. 26а-б), „на многоѣ часѣхъ/ѣхъ/ стѣпаше вѣзѣгласенъ” (л. 28а).

Към похвалните слова за великомъченица Неделя и Иван Поливотски ни връща Цамблаковото сказание (л. 37б-38а) за небесното сретение на юношата с приготвените му отвѣдни блага (монтаж от цитати по 2 Тим. 4,7 и I Кор. 2,9) и молитвената покана: „Прииди по средѣхъ насѣхъ невидимо” (л. 38б). Гласът на Евтимий се прокрадва и в реторико-етикетните изрази: „И что много глѣхъ” (л. 20б), „Но на предлежащата да възвратимъ сѣхъ” (л. 24а), „И просто рещи” (л. 25б, 30а), „Да навъкънеши” (л. 31б), „И аще по единомуу повѣствовати начнуу, постигнеть мѣхъ повѣствоующа лѣхъто (Евр. 11,32), конечно же лѣхъто” (л. 34а)¹⁵.

* * *

Изнамирането на текстови заемки от Евтимиеви съчинения може да подкрепи Цамблаковото авторство и на други анонимни творби, както е в случая с „Предисловие и поучение към всички православни християни, към царете, велможите и към всеки кръщаван човек”¹⁶. Сборникът, в който се намира единственият засега препис, е от XVI в., но Р. Константинеску открива в него тетради, които са от края на XIV в. по водни знаци и именно там се намира безименното поучение, свързано още от А. И. Яцимирски с Григорий Цамблак. Ръкописът се пази в Москва, ГБЛ, ф. 178 (сб. на Н. П. Румянцев), N 3172.

При решаването на въпроса кой е авторът, необходимо е да се изтъкнат текстовите близости с „Житие на Иван Рилски” от Патриарх Евтимий – в поучението има буквални заемки от Посланието до цар Петър на Иван Рилски, което съществува само в Евтимиевото житие за рилския светец (в Народното житие, в житието от Георги Скилица няма оформено послание):

ЖИТИЕ НА ИВАН РИЛСКИ

„Речено въ естъ: „Богатство, аще течеть. не прилагаете срдца”. аще въ и писано естъ: „Дръжава царю богатство” (Лествица, 28:87), нж въ вѣржжіа и вѣа то истѣщавати, а не на своѣхъ сласти, къ оубѣгымъ же паче и нищіймъ. къ нагымъ и безкровнымъ. Тѣмже, аще хоцеши съ земнымъ и небесное наследовати царство.

ПОУЧЕНИЕ КЪМ ПРАВОСЛАВНИТЕ

„Пишетъ वो: „Богатство वो, рече, аще течетъ, не прилагаете срдца” (Пс. 61, 11) аще वो и писано естъ: „Дръжава властеломъ и волѣромъ богатство”, нж не вѣсе то на вѣржжіе и вѣдѣаніа плѣтѣска многоцѣна истѣщавати и на своѣхъ сласти нж къ вѣогымъ же, паче и нищіймъ, къ нагымъ и безпокровнымъ, слѣпымъ, хромымъ и страннымъ, наипаче же къ свѣтымъ вѣжіймъ црѣкамъ прилежати и слъжжжіймъ въ неи, ибо красѣи вѣжжіа црѣковъ и съ-помагалъ, своѣхъ доушжъ краситъ, и шѣгрѣхъхъ избавлѣетъ и царствію небесно-

БѢДИ ЦЕДРЪ. ІАКОЖЕ ШТЦЬ
НАШЪ НЕБЕСНЫИ ЦЕДРЪ ЕСТЬ.
НЕ ОУПОВАИ НА НЕПРАВДѢ И
НА ВЪСХЪЩЕНІЕ НЕ ЖЕЛАИ.
БѢДИ КРОТОКЪ ЖЕ И ТИХЪ И
БЛАГОПРИСТѢПЕНЪ КЪМЪ ВСѢМЪ,
НА ВЪСѢХЪ ШТВРЪСТИ ТВОА
ИМѢИ ОЧИ. ДА ПРОЛИВАЕТ
СА НА ВЪСѢХЪ ТВОЕГО
МИЛОВАНІА МАСЛО, ДА НЕ
ОУВѢСТЬ ШОУИЦА ТВОА,
ЧТО ТВОРИТЪ ДЕСНИЦА
ТВОА. ДА ИСХОДѢТЪ НИЦІИ
РАДШЕСТИ ШТ ТВОЕЖ ПО-
ЛАТЫ... ПАМЯТЬ ЖЕ
СЪМРЪТНАА ДА ПОСѢЦАЕТЪ ВЪНЪЖ
ТВОЮ ОУМЪ" (ЕК. 19-20).

МОУ СПОДОВАЛѢТ. ТѢМЪЖЕ, АЩЕ ХОЩЕШИ СЪ-
ЗЕМНЫИ БОГАТСТВОИ И НЕБЕСНОЕ НАСЛѢ-
ДОВАТИ ЦАРСТВО, ІАКОЖЕ РЕЧЕ ГОСПОДА
ВЪ ЕВАНГЕЛІИ... И ПАКЪ РЕЧЕ: „БѢДѢТЕ
ЦЕДРИ, ІАКОЖЕ ШТЦЬ ВАШЪ НЕБЕСНЫИ
ЦЕДРЪ ЕСТЬ/Ъ/" (Лк. 6,36), „НЕ ЗПО-
ВАИТЕ НА НЕПРАВДѢ И НА ВЪСХЪЩЕНІЕ
НЕ ЖЕЛАИ" (Пс. 61,11), БѢДИ КРОТОКЪ И
ТИХЪ И БЛАГОПРИСТѢПЕНЪ КЪМЪ ВСѢМЪ НА
ВЪСѢХЪ (сorr. add. in marg.: ШТВРЪСТИ
ТВОИ ШЧИ ВЪ КРОТОСТЬ СРЪДЦА И ДА
ПРОЛИВАЕТЪ СА НА ВЪСѢХЪ) ТВОЕГО МИЛО-
ВАНІА МАСЛО, И ДА НЕ ОУВѢСТЬ ШИЦА ТВОА
ЧТО ТВОРИТЪ ДЕСНИЦА ТВОА" (Мт. 6,3);
ДА ИСХОДѢТЪ НИЦІИ И РАДОШНЫИ МИЛО-
ЛОВАНІИ ШТ ДОМЪ ТВОЕГО. ПАМЯТЬ ЖЕ
СЪМРЪТНАА ВЪСЕГДА ДА ЕСТЬ ПРѢДЪ ШЧИМА
ТВОИМА И ИМѢИ ВЪСЕГДА ВЪ ЗИМѢ ТРИ
СѢА ЗАПОВѢДИ: КАКО ХОЩЕТЪ ДОУША ТВОА
ШТ ТѢЛА РАЗЛАЖИТИ СА..." (с. 108-109
по изданието на Р. Константинеску).

Очевидно е, че между двата текста има пряка връзка. Освен допълненията, внесени в анонимното поучение, прави впечатление и преосмислянето на Евтимиевото сказание. Дали между тях не стои общ византийски извор? Вероятността за това е твърде малка, тъй като посланието до цар Петър е подсказан, но самостоятелен сюжетен мотив като цяло за Патриарх Евтимий. Ала за окончателното решение на тези възможности може да се говори, след като се проучат византийските поучения към царете дотолкова, доколкото могат да се видят във византийската литература. Сегашното състояние на проучванията ни кара да направим извода: авторът на „Почение към всички православни християни" познава „Житие на Иван Рилски" и този автор може да бъде Григорий Цамблак.

Друго предполагаемо Цамблаково произведение е „Изповедание Григориево на поставление его на митрополью". То ми бе предоставено от видния съветски славист Юрий К. Бегунов. Известният ми препис се съхранява в БАН АН СССР – Ленинград, 16.16.37. Ръкописът е от XVII в. Сборник, 4^о, скоропис и полуустав. Непосредственото обръщение се представя от църковни документи за избиране на руския митрополит Йоасаф.

На л. 181а-183а е разположено „Изповѣданіе, Григоріево, на поставленіе его на митрополью". Нач.: „Кѣрѣю во единого/о/ бѣга. Кесѣ до конца. К сим таж/е/ сие. Исповѣдѣю шт всеа дѣши. и шт всего помышления. елика свѣтлыми вселенскими седѣ/и/ ми соборы. цѣрки Хрѣстѣк предаша велѣкниа..."

Встъпителната фраза е от Никейско-Цариградския Символ на вярата който не е изписан изцяло, но ремарката „Есь до конца“ подсказва, че текстът е бил изговорен в пълнота. Към него се прибавя и частта след ремарката „К сим тажа си“. Срв. началото на Символ-Веруюто: „Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν, Πατέρα, Παντοκράτορα...“¹⁷.

В поредицата имена на еретици, които се проклинат, са Евномий, Македоний, Несторий, Евагрий, Аполинарий, Теодор Мопсуестийски, Павел Самосатски и други. Тях откриваме и в „Житие на Иларион Мъгленски“ (гл. IV) на Евтимий Търновски. Особен интерес представлява фактът, че както в Бориловия синодик, допълнен от Патриарх Евтимий¹⁸, авторът отправя анатема и към Варлаам и Акиндин: „К силѣ и Карлаама, и йкиндина, смѣкшихъ рещи созданнаго свѣта силѣ, на бжественныи онѣ и несозданныи свѣт на горѣ ѿворостен. ѿт прѣстѣмъ плоти гсѣна, просиавъи ученикомѣ“ (л. 182а). Известно е, че Григорий Цамблак и другаде порицава учението на Варлаам Калабрийски и неговия следовник Акиндин¹⁹. Освен това, изреченото проклинание свидетелства, че встъпващият в длъжността си митрополит е пряко свързан с Балканите. Във Византия от втората половина на XIV в. епископите са задължени публично да отричат Варлаам и Акиндин при получаването на сана си. Клетвата²⁰ съставя партиарх Филотей Кокинос (1354 - 1355, 1364 - 1376).

Следва уверение, че не заради „злато и сребро“ се приема митрополитското служение, че по апостолските правила ще се градят отношенията с „братята“, а не по „лѣсти и ѹхищрению“ (л. 182б). Край: „Сѹ людѣхъ же бжїихъ пеци сѣ. іако и дшѹ предати. аще время призовет. тако тѣати сѣ и мѣдрѣствовати. и до послѣднѣго нѣшго издыханіа. евож/е/. вѣди и мнѣ и всѣмѣ совершити. и вѣчныхъ ползчити бл҃гѣ. ѿ Хрстѣ Иісѣ гсѣмѣ. нѣмѣ с нимъ же безначалномѹ ѿцѹ. слѣва чѣстѣ и поклонаніе. с прѣстѣмѣ и бл҃гинѣ и животворяшимѣ ти дх҃омѣ и нѣмѣ и прѣсно и во вѣкии вѣкомѣ.“

И така – някои съдържателни моменти, както и самото заглавие, дават основание да отдадем Встъпителната митрополитска изповед на Григорий Цамблак.

* * *

В богослужението през Сирна събота от Великите пости се почита паметта на преподобните отшелници. Според А. И. Яцимирски вероятно през февруари 1402 г. Григорий произнася похвално слово за Антоний Велики и неговите последователи-подвижници²¹.

Без името на автора си е насловът на първичната според нас редакция: „К' св҃котѹ сыроу҃с(тнѹ)ю. Слово похвално прѣдвѣнымъ и б҃гоноснымъ ѿцѣмѣ нѣшимѣ. иже к' постѣмѣ просѣавшимъ. и прѣдвѣнымъ женамъ“²².

След възхвалата на Антоний Велики идва ред на неговия съратник Амун Далматски. Легендата за отказа му от насладите на брака Григорий Цамблак претворява по „Житие на Филотея Темнишка“ от Патриарх Евтимий²³. Извлечение от този житиепис е пасажът: „Сеи збо іако прїиде час(ъ) причетати с(ѡ) невѣстѣ... до... шѣкимѹт попеченїа и трѣды. Глаго ж/е/

штдоеніа” (л. 323б-324а; ЕК. 82-83). Различията са незначителни: „напразаніа” (л. 324а) вместо „пролацаніа” (ЕК. 83), „штдоеніа” вм. „доеніа”, „помоци не вбрацїши” – вм. „помоци можшаго не вбрацїши (ЕК. 83). Към Евтимий Търновски водят фразите: „аце же и несмыслено рожденіе вдет. сугька”... (л. 324б); срв.: „аце ли же и немждо сличит са рожденое оно, сугька...” (ЕК. 83); и клятвими утвърди” (л. 325а); срв.: И клятвими утвърдикше (ЕК.83). Това са опорните точки за Цамблак, върху които се разгръща Амуновата проповед.

В наслова на друга група преписи стои името на Григорий²⁴. Тук съдържанието на Евтимиевото житие е „преобърнато”. Тъкмо на тая вторична според нас редакция попада Константин Ф. Радченко и я публикува в съпоставка с житието на Филотея²⁵. Трудно ни е да повярваме, че съставителят на адаптацията е Григорий Цамблак! Премахнато е дословното извлечение от Житието на Филотея, като за него напомня донякъде изразът „мене оуко попеченіа”. Основно редактирани са изброените тежести на бременността и болките при раждане. В новата адаптация се тръгва от твърдението в края на първичната редакция, че Амун е седял с жена си на брачна одър, но е удържал пред непостоянния пламък на сластта и „отскочил в бъдещия живот”. Така върху мястото на изхвърленото извлечение се слага преосмислен сюжетен епизод („іако ко к' первюю ноцї шкои к' к'кти... до... в самом времени рожденіа, таже доеніа”²⁶): В първобрачната нощ на одъра неутешимо ридеа Амун. Неговата невеста Филотея²⁷ го пита за причината на плача. В отговор Амун разказва за грехопадението на Адам и Ева и проклятието на Йехова (цитира се Бит. 3,17; 3,19). Те няма да го избягнат, ако приемат брачното всекидневие с трудностите, завистите, с тревогите при раждането и отглеждането на децата. От „таже доеніа” вече текстът се включва към първичната редакция. Отликите са незначителни: „К коудоуцимїкь штскочи” вместо „к' възвїши жизни”, „на нїко преселиша” вм. „на нїко пренесоша” (вж. Приложението). Авторът на вторичната редакция от своя страна познава Евтимиевото житие за Филотея. Нейното име се носи от Амуновата съпруга, въведена е житийната словоформа „пролацаніа” (ЕК. 83).

Като доказателства за близост с Евтимиевия художествен стил могат да се изброят много примери от същото слово и от другите ораторски творби на Григорий Цамблак, включени в Погодинския сборник: „Съшїете са съ дїаволом... и того скїти іако паючиноу раздра” (л. 58а²⁸) „трїпеликїи адаманти” (л. 77б), „шри кысокопарнїи” (л. 77а), „тако скїтлы поставиша повїды” (л. 93б), „зрїце шт скїта на тїноу преложившаго се денницоу” (л. 260а)²⁹, „не ко ложнїм каснем послїдовакше, сказахомь” (л. 212б). Често се повтаря обичаяният от Евтимий израз „к' л'кпотж”. В „Слово за Успение Богородично” (15 август) стиховите приветствия с глаголното подхващане „Пойди” напомнят одата за Петка Епиватска:

Пойди вїдїце — глаголю — пойди
да іако земаю шїтила еси
рїжствомь ти, тако воздоух
шїтиши приишествїем' си.

ЖИТИЕ НА ПЕТКА:

Пойди, мати, пойди пойди въ
пукмирнаа селїенїа, въ некеснїе
скїни, к' скїтлость светых, въ

Понди, всецѣ, понди сѣна и
бѣга съпричащати сѣ црствію,
вѣчномоу шнонз паче же пре-
вѣчномз и конца не имущемз
(л. 229)³⁰.

радость неизглаголанною, въ не-
тлѣніе, въ покой праведныхъ (ЕК. 75).

Образец за волево устояване на християнската вяра Евтимий Търновски потърсва в преданието за красивата девойка и великомъченица Неделя. Нейният модел на поведение следва и Йоан Нови Сучавски, за когото Цамблак съставя житие – „мъчение”. Неговият дидактически увод е твърде кратък и завършва с обзор на сюжетните рубрики в следващата биографична част, подобно на Евтимиевата похвала за Неделя.³¹: „Слова оубо шт зде начнж повѣсть... кто же вѣ, и шткждоу и котормъ шбразомъ страдалечества ликоу же и вѣнцоу сподоби сѣ”³².

Някои сцени от изтезанията и гледните точки, от които те ни се представят, съвпадат при двамата: полемическите верски диалози, влаченето на телата по градските стъгди, „натурализъмът” и антиестетизмът в разказите за страшните мъчения, „насладата”, с която се претърпяват изтезанията, търсенето на упование в новозаветната антитеза за разтлението на външния човек и за съответното обновяване на вътрешния човек (2 Кор. 4,16), зверовидността на мъчителите. Григорий Цамблак също сътворява химн за непобедимата човешка воля, за душевната неустрашимост пред физическите мъчения³³: „Се ти плъти прѣдлежахъ готвѣи и шбнажены бѣи жезліемъ, шгнемъ съжизан, водою дави, мечемъ съдраблѣи и инаа аще каа имаши сиъ лютьиша наносити ми не овлѣни сѣ. сѣа бо въсе готовъ есмъ сладцѣхъ подати за любовь Христа моего”³⁴.

Навярно други съпоставки ще дадат още уверения за творческата общност между Патриарх Евтимий и Григорий Цамблак, за художественото многообразие и единство в проявите на Търновската книжовна школа, на нейната литературна естетика.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Из „Слово за преподобните отци” от Григорий Цамблак

I редакция (Солов. 239/7):

... Чѣто ж(е) к сему единному токмо,
тако да инѣа змолчю. Яммоновѣ
дѣши видѣніе // на воздусѣ шт
аггль во славѣ возносимѣ. ѿ чѣстѣхъ
шчїю. штстоаше ж(е) единъ шт дръ-
гаго днїи, еї. сегш Ям'мона шт Дал-
матїа рѣша родом. Сѣмз ж(е) во время
брака доспѣвш. род(и)телїе сожи-
телициз и не хотѣшиц дают. бл҃го-

II редакция (Погод. 1131)

Сего Ямоуна рѣша Далматїа родомъ
Смоу же въ время брака доспѣвш
сожителницию и не хотѣшиц дают
родителїе. бл҃городнз оубо и крас-
ноу и тогова дѣшевнаго бл҃городїа
достотноу. такоже и самое сопрѣ-
женїа. показа начало. тако бо в
первую ноцъ шбон въ клѣти на
единѣ по шбвѣчаю быша. на шдрѣ сѣдѣ

роднѹ убо и краснѹ и тогова блго-
родїа дшевнаго достоинѹ. іако-
ж(е) и самое сопряженїа на-
чало показа. Сеи убо іако прї-
иде час(ъ) причетати с(а) не-
вѣстѣ, тисѣм(ъ) гласом(ъ) и
умиленомъ вѣщаеи гла к'ней.
„Супругнище, вожделѣннаа. су-
пругнище любезнаа. вѣси ли му-
жескыи искусъ”. Гла к' нему она.
„Ни господ(и) мои. Никакож(е) не
вѣмъ отнюд.” Онъ же к'ней. „По-
слушши мене впадно, и скажу тебѣ
подробнѹ // вса случити сѧ намъ
хотѣщаа. Яще себе съчетаебѣ
другъ къ другѹ, мнѣ убо попече-
нїа исхотѣти многа, себѣ же
безмѣрнѹю печаль и всегдашнее
мѣтлѣство. к' симъ же егда во
чревѣ зачнеши, волѣзши тебе прїи-
мѹтъ нестерпимыи, іакож(е) ни
самѹ снѣдъ возмоуцїи сладко снѣсти.
снѣже ж(е) твои бодеже и стена-
нїе въздѹт. внигда ж(е) пакы раж-
дати начнеши, пренемоганїа и
частаа стенанїа и напразнїа.
и да сокращенѣ рекы, смѣртъ не-
надеждна тебе постигнетъ.
возвод(и)ши вчи сѣмо и внамо, и
помощи не вѣратиши. аще ли ж(е)
и пород(и)ши. безмѣрнаа тебе
вѣнчанїа попеченїа и тѣды. гла
же втѣдѣнїа воспитанїа, // наказа-
нїа. и пакы богазны, страхове.
аще ж(е) и несмыслено рожденное
вздетъ сѹгуба злѣва. помышлат(и)
во имамы. іаже втѣ сѣдѣ, и знае-
мыхъ заворы. и досады. и смѣхи.
и несползное наслѣдїе по смѣрти
нѣшен. но аще послушаеши мене
премѣдро сїа вса избѣжимъ ради
дѣства, чѣста телеса наша пред-
ставимъ х҃҃҃, преложимъ же сопря-
женїе брака на согласїе братства.
и ты убо в монастыри съ двами во

женихъ неоутѣшимо рыдааше. Филофїа
ж(е) вопрошающе се во вѣ невѣстѣ
имѣ. и ненадежнаго плача виноу
оувидѣти // молаше, слышаше таковаа.
„Помышляю, жено, како по еже
престоупити заповѣдъ, правѣ
всоуженъ бысѣтъ/ смѣртїю. и райскыа
пища втринѣнѣ. и в потѣ лица
своего снѣдати, слыша, свои хлѣбѣ.
Подобно и прамѣти оумиленнымъ внѣ
вѣдѣт, слыша, множа оумножю печа-
ли твоа и вѣздыханїа твоа. в пе-
чалехъ родиши чада твоа. и втѣ толѣ
даже до ннѣ, таковыи дѣиствоуетъ
сѧ вѣдѣтѣ. таже и до насъ снѣде
всѣмъ безобразное сїе и вѣданное смѣ-
шенїе. и вѣсловеснымъ единемъ
достойное. Се есѣ(тъ) моего рыданїа ви-
на. и понеже начало сопряженїа пла-
чевно. каковаа же потѣмъ лютаа. сїа
во имѣтѣ оуспѣсти насъ. мене оубо попе-
ченїа всеночнаа и трѹди. дневнїи и
потї. молвы и мѣтежи, и зависти.
Тебѣ же подобно трѹди и попеченїа и
печали. и еже втѣ зачатїа надѣ(тъ) менїе
чревное. страхове, во// деже частїи,
пропаданїа, тажести, чаганїе смѣрти в
самомъ времени рожденїа. таже; доенїа,
воспитанїа, наказанїа. и пакы богаз-
ненъ страхове. аще ж(е) и несмыслено
рожденное воудетѣ. соугуба злѣва, по-
мышлати во имамы іаже втѣ сѣдѣ и
знаемыхъ заворы, и досады и смѣхи. и
несползное наслѣдїе по смѣрти нѣшен.
Но аще послушаеши мене премѣдро сїа
избѣжимъ вса. и ради дѣства чиста
телеса наша представимъ х҃҃҃, прело-
жимъ же сопряженїе брака на согласїе
братства, и ты оубо в монастыри, съ
двѣми во всен своей жизни оугодиши
х҃҃҃. с' ними же и оуспѣши того. и
на бракъ внидеши неплѣннаго жениха
съ мѣдрыми двѣми. азъ же безмолвіа, клю-
чимѹю гороу достигъ, в неи скитающе сѧ,
временноу скончаю жизнь”. Согласи сѧ

всѣ(и) своѣи жизни згод(и)ши
хѣи. с ними ж(е) и зсрацѣши того
и на браки видѣши нетлѣннаг(о)
женѣа съ мѣрыми дѣами. аз(ъ) же
вез'молвіа ключиною горз дос-
тиг(ъ) в не(и) скитаа с(а) вре-
менню сконча- // ваа жизнь." Со-
гласи с(а) добрыи сспрвѣтъ, и кла-
твам(и) зтверди бл҃гѣи совѣт. бѣ
же на дѣло изведе тѣпаніе. Сицеко
люкомѣдріе Ямоуново. сицеко нач(а)-
ло, имѣа к любви бж҃іи спостникъ
Янтоніевъ, и понеж(е) начало та-
ко чудно и дивно, каковаа ж(е) в
вез'молвіи исправленіа. и понеж(е)
на водрѣ сѣда в чертозѣ, и женз
имѣа близъ, тако вес к'вздуцѣи
жизни штскочи, и есѣтва непостоян-
ныи пламен здержа. и сласти поп-
ра и діавола свѣза, и повѣдоу пос-
тави. Что не хоташе створит(и)
овнажѣ сѣа к'коренію. Сеи исполни
еже шлѣмѣ реченое. Поженз
врагѣи моа и постигнз а, и не
возвращз с(а) дондеж(е) скончают
сѣа. Емѹ ж(е) венца // повѣдныа
принес'ше шт земли на нѣко пре-
несоша стѣи аггѣли, славное того
преставленіе, вѣдомо творѣце
прозрителнѣишемз Янтонію.
/л. 323а – 325б/

добрыи соупрвѣтъ. // и клатвами оутверди
прѣкыи совѣтъ бл҃гын. бѣтъ же на дѣло
изведе тѣпаніе.

Сицеко люкомѣдріе Ямоуново. сице-
во начало имѣ(а) к любви бж҃іи.
спостникъ Янтоніевъ. и понеже на-
чало таково чудно и дивно. каковаа
же к'вез'молвіи исправленіа, и поне-
же на водрѣ сѣда и в' чертозѣ. и же-
ноу имѣа близъ тако весъ к'воуду-
цѣимъ штскочи. и есѣства непостоян-
ныи пламень оудержа. и сласти поп-
ра. и діавола свѣза. и повѣдоу пос-
тави. что не хоташе сътворити шкна-
жив сѣа к'коренію. и сеи исполни еже
кѣ шлѣмѣ реченое. Пожену врагѣи
моа и постигну а, и не вѣзъвращю
сѣа дондеже скончают сѣа. Емоу же
вѣнца повѣдыи принесѣи. шт земли
на нѣко преселиша стѣи аггѣли. слав-
ное того преставленіе вѣдомо тво-
рѣце прозрителномоу Янтонію.
/л. 56а-57б/

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж.: Отчет магистранта К. Ф. Радченко о занятиях рукописями в библиотеках и других ученых учреждениях Москвы и С.-Петербурга в течение сентября и октября 1896 г. – Университетские известия. № 4, апрель, Киев, 1898, с. 37–40. Г. Д а н ч е в. Традициите на Търновската книжовна школа в Житието на Стефан Дечански от Григорий Цамблак. – В: Търновска книжовна школа, С., 1974, с. 459–467.

² А. И. Я ц и м и р с к и й. Из Истории славянской проповеди в Молдавии. Неизвестные произведения Григория Цамблака, подражания ему и переводы монаха Гавриила (=ПДПИ. т. 163), СПб, 1906, с. XXVII. Тук привличаме препис от Сборник (агиографски и патристичен), ГПБ-Ленинград, СССР, сб. на М. П. Погодин, № 833, полуустав, 4^о, XV в., първа половина, по датировката на Т. Н. К о п р е е в а. Собрание

рукописной книги. М. П. Погодина. Предварительное описание, Л., 1956—1977 (Машинопис), № 833. Словото се включва в Макариевите Велики Чети-Минеи под дата 23 април. В оглавлението на Успенския (Царски) препис на ВМЧ същата похвала е част от „Книга Григория Цамблака“. Вж. Н. Д о н ч е в а-П а н а й о т о в а. Сборниците „Книга Григория Цамблака“ – възникване, съдържание, разпространение. – В: Търновска книжовна школа. Т. 3, С., 1984, с. 32, 38. Препис от XVI в. се пази в манастира в Драгомирна, № 739. Вж. З л. Ю ф у. За десеттомната колекция Студион (Из архива на румънския изследвач Йон Юфу) – *Studia Balcanica*, 2, Sofia, 1970, 326—327.

³ По Погодинския сборник, № 833, л. 196. Нататък в скоби се посочват само листовете. Хронологическото уточнение е направено по приложение № 1 в книгата на С. И. С е л е ш н и к о в. История на календара и хронология, С., 1985, с. 218—221.

⁴ Е. К а ł u ż n i a c k i. Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius, Wien, 1901, London, 1971 (Introd. – I. Duičev), S. 147, 148. Нататък – (ЕК) само страниците от това издание.

⁵ Срв. Постния Триод, повечерие в Неделята на вайте: „Не повѣди сѧ къ неподобному дѣланію патріархѣ Іоанѣ, но ста іакоже нѣкѣи адамантъ ѿт страстей не тѣтъ грѣхъныхъ“. – Триодъ постная, М., 189, л. бѣд – а.

⁶ Срв. цитата в „Похвално слово за Евтимий“: „Іако нѣс(тъ) нам вранѣ къ кръви и пѣти, нѣ към началом, къ властем, къ миродръжителем тѣмъ нѣка сего, къ д(оу)хвнымъ зловѣкъ къ поднесенихъ“ (Ефес. 6, 12). П. Р у с е в, И в. Г ѣ л ѣ б о в, А. Д а в и д о в, Г. Д а н ч е в. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак, С., 1971, с. 50—52.

⁷ В библейския прототекст камъните за Давидовата прашка са пет „Избира пет гладки камъчета от потока“ (1 Цар. 17—40). Промяната при Патриарх Евтимий е заради символния подтекст – числото 3 носи представата за Св. Троица.

⁸ А. Е. Т а с h i a o s. Gregory Sinaïtes 'Legacy to the Slavs: Remarks. – *Cyrrillomethodianum*, 1983, VII, Thessalonique, 126—128. С h r. К о d o v. Problèmes historico-littéraires et textologiques bizantino-slaves. – *Paleobulgarica*, 1977, 3, 9—10.

⁹ Поместен е в ръкопис от ГПБ-Ленинград, сб. на Ал. Ф. Гилфердинг, № 35, Сборник, полуустав, 1360—1375 (по Вл. А. Мошин), л. 856—86а: „О еже како нѣс(тъ) наша вранѣ къ кръви и пѣти. и что естъ вранѣ. и кто естъ воинъ и въсюржжъство вождѣ. Станище ес(тъ), доводѣтѣлемъ разстоаніе. позорище аггльмихъ и вѣшмъ (срв. 1 Кор. 4,9) съвраніе. шпльчєніе же врані, доводѣтѣлемъ и стѣстемъ съраженіе. началници овшми(тъ), Хс и миродръжжѣтъ...“ Срв. Д. К е н а н о в. Акилина – неизвестна книжовничка от XVII в. – Литературна мисъл, 1988, 3, 159—160

¹⁰ Мифы народов мира. Т. 2, М., 1982, с. 346. Срв. Цамблаковото „Слово за преподобните отци в Сирия събота“: „Іакоже во крѣпка нѣкогѣмъ вѣтра стремленіе, хоудъ нѣкою птицу възвранѣтъ лѣтати, тако оудержанъ выстъ. да іакоже пѣтънадесять дней преидоша, и онъ (т.е. Помпий) ѿт мѣтвы не престааше“. – Сборник, М., 1647, л. бмг-а. Вж. Службата на Филотея: „Еъзлетѣвши на высотѣ нѣснѣмъ славноа. іакоже голъвица въздъшнаа. мирѣска ловленіа шплькала еси. и миродръжжѣмъ врагоу, поржга сѧ Хѣбжъ слоуж.“ К л. И в а н о в а. Български ръкописи и литературни творби от XIII и XIV в. в сборката на Цетинския манастир. – В: Търновска книжовна школа т. 4, С., 1985, с. 60.

¹¹ Не ни е позната подобна успоредица в Евтимиевите предшественици. Срв. Максим Грек (XVI в.), Слово на арменское зловерие: „Сильнаго во зловѣ... И самъ тон акы хұдаа птица поругаема, попираема выкаеть отъ всѣхъ вѣрующихъ влагодѣно...“ Сочинения препод.

Максима Грека. Ч. I. Казань, 1894, с. 144. Максим Грек, Сказание о нисыити птице: „Птица збо силъ есть образъ(ъ) Хсѣу бгѣу ншмѣ... а змита образъ(ъ) ес(тъ) дивакоу възникши нас(ъ). ГПБ – Ленинград, сб. на Ф. А. Толстой, Q. I.225 (402), Сборник, XVII в., скоропись, л. 602 а.

¹² Памятники византийской литературы IX–XIV вв, М., 1969, с. 348.

¹³ Примери от Евтимий и други автори вж. у Ц в. В р а н с к а. Стилни похвати на Патриарх Евтимий. – Сборник на БАН, кн. 37–2, С., 1942, с. 168.

¹⁴ Срв. И в. Д у й ч е в. Стара българска книжина. Т. 2, С., 1944, с. 310. С е к с т Э м п и р и к, Сочинения. Т. 2, М., 1976, с. 125: „На площади оказываются безгласнее рыбъ”; А к а т и с т на Богородица(9 икос): „Бѣтѣмъ многогѣшаннамъ, такъ рыбы безгласнымъ видимъ”.

¹⁵ Срв.: „Житие на Филотея”: „таже аще по дровноу сказовати начнемъ, постигнетъ ма повѣстѣюща лѣто” (ЕК. 93); „Повест на Амоний мних за избитите синайски отци”: „аще во начинъ мчичиѣ ихъ(ъ) по дровноу сказати, постигнетъ ма повѣсти дѣюща лѣто”. – Сборник, Сб. на Ал. Гилфердинг, 35, л. 63а.

¹⁶ Публикувано от R. C o n s t a n t i n e s c u. Un sermon anonyme et l'activité littéraire de Grégoire Camblak en Moldavie. – Etudes Balcaniques, 2, 1976, 103–113.

¹⁷ А л. М и л е в, А п. М и х а й л о в. Учебник по гръцки език за духовните училища, С., 1956, с. 57. Срв. „Написание за правата вяра” на Константин-Кирил Философ – К. Ку е в. Иван Александровият сборник от 1348, С., 1981, 141–182.

¹⁸ И в. Д у й ч е в. Стара българска..., с. 167. Срв. Григорий Палама. Изложение и изповедание на правата вяра: „На Калавръскаго Варлаама. и ниже съ онѣмъ моудрѣствоующаго, и лѣстїю тѣщища се саму посовити, Якундїна, иже овцѣю бл҃гдѣть ѿца и сїна и ст҃го дх҃а. и свѣтъ воудѣщаго вѣка им же и праведнымъ просїають іако сл҃нце. іакоже и Хс҃ прѣдпоказа на горѣ просїавъ. и просто вѣсакѣ силоу же и дѣиство трисѣставнаго бж҃ства. и вѣсе изредное елико бж҃ствнаго юст(ест)ва създанно быти прѣддють. и разсѣцають и сїи заочѣстивнѣ, вѣ създанна и не създанна едно бж҃ство, и иже бл҃гочѣстивно несъзданъ бж҃ственнїишїи онъ свѣтъ... нѣ мы сїх҃же и онѣхъ, іако по истинѣ възможники же и многъвожники ѿтмѣтаемъ”. – Загребски сборник на Владислав Граматик от 1469 г., Загреб, Библиотека на Югославската академия на науките, л. 564 а. Вж. Григорий Палама, Слова, С., 1987, с. 170. М. Г. П о п р у ж е н к о. Из истории религиозного движения в Болгарии в XIV в. – Slavia, 1928–1929, 3, с. 540. Изповеданието на Григорий Цамблак според А. Казакевич е приложение под дата 31 август в Макариевите чети-минеи. А. Н. К а з а к е в и ч. Произведения старинной болгарской литературы в Четьях-Миней митрополита Макария (К изучению новгородского наследия в ВЧМ). – В: Руско-балкански връзки през средновековието. С., 1982, с. 157.

¹⁹ Вж. Н. Д о н ч е в а–П а н а й о т о в а. Григорий Цамблак о Варлааме и его ереси. – Bizantinobulgarica, VI, 1980, 105–113. Г. Д а н ч е в. Григорий Цамблак и ересите според литературните му произведения; Б. Н и к о л о в а. Григорий Цамблак за ереста на Варлаам в средновековна България. – В: Търновска книжовна школа. Т. 3., 102–111, 112–118.

²⁰ Руски превод вж. Ф. И. У с п е н с к и й. Очерки по византийской образованности. СПб, 1891, с. 362–363: „Отрицаюсь и отвергаю... Варлаама и Акиндина, споспешников и единомышленников их, которые то утверждают безразличие в Боге, природы и энергии, то учат, что естественная сия Св. Троицы возможность и энергия, и благодать, присущие Божеству естественно и нераздельно, сотворены и имеют происхождение во времена”.

²¹ А. И. Я ц и м и р с к и й. Григорий Цамблак. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности. СПб, 1904, с. 87; А. И л и е в а. Слово за преподобните отци в Сирна събота" от Григорий Цамблак в руската ръкописна традиция. – Старобългарска литература, кн. 12, 1982, с. 51.

²² ГПБ – Солов. 239 (7). Поучения на ава Доротей с прибавени други статии, XVI–XVII в., полуустав, л. 313 а. Вж. [И. Я. П о р ф и р ъ е в., А. В. В а д к о в с к и й, Н. Ф. К р а с н о с е л ь ц е в], Описание рукописей Соловецкого монастыря, находящихся в библиотеке Казанской Духовной академии. Ч. I. Казань, 1881, с. 361. Библиографски са ни известни още два сходни преписа: а) Солов. 531/202, Житие на Сава Сръбски с прибавени други статии, XVI в., полуустав, л. 507–546. Цит. по Описание рукописей..., ч. 2, 1885, с. 258 и 261; б) Тържественник ("Рай") от 1511 г. – ИРЛИ – Ленинград, Древлехранилище, кол. Величко 1. Цит. по А. И л и е в а. Слово за преп. отци..., с. 58.

²³ Вж. Отчет магистранта К. Ф. Радченко..., 37–40.

²⁴ В известните ни преписи Цамблак е именуван: „смиренаго инока и презвитера" (ГПБ – М. П. Погодин, 1131, XV в., БАН – Ленинград, Археогр. ком., 84 (212), XVI в., ГПБ-Солов. 336(1054), XVII в., в печатния „Соборник" от 1647 г.); прѣдѣннымъ ѿцемъ Григоріемъ, игуменомъ мнѣстра Пандократова, снѣ рѣчь Кседржителѣна" (ГПБ – Ф. А. Толстой) Q. I. 225 (402), XVII в.). Срв. Г. Д а н ч е в, Неизвестен сборник на дяк Андрей с Цамблакови съчинения. – Литературна мисъл, 1977, 4, 106–107.

²⁵ Отчет..., 37–40. К. Радченко използва ръкопис от Молдова, Румянцевски музей, № 3172, XVI в. Юсовият правопис на места е непоследователен.

²⁶ Текстът на Вторичната редакция е по ръкопис от сб. на М. П. Погодин, № 1131, Слова, XV в. л. 56а–57б. За датировката вж. Ю. К. Б е г у н о в. Новонайденное апокрифическое „Слово о звезде Иранъи". – Zeitschrift für Slawistik, Bd. 28, 1983, 242–243. В Погодинския препис легендата е прикрепена към предходното Цамблаково слово за иноческото житие.

²⁷ Името на Амуновата жена претърпява изменение: „Филоѿѿа" (Рум. 3172), „Филоѿѿ" (Погод. 1131, Солов. 366), „Филосоѿѿа" (Археогр. 84), „Филосоѿѿна" (Толст. 225), „Филосоѿѿѿа" (в печ. „Соборник").

²⁸ Евтимиеви сравнения с паяжина вж. у: Ц в. В р а н с к а. Стилни..., с. 167.

²⁹ В „Житие на Иван Рилски" дяволът е назван „Денница" (ЕК 10).

³⁰ Извадката цвтаря стихирата на Цамблак за Успение Богородично („Стихъ на цѣлованіе, твореніе киръ Григоріа Росіискаго, Цамблака"): „Понди Бладычице, понди, яко землю освѣтила еси рождествомъ своимъ тако и воздухъ освѣтиши пришествіемъ си. Понди Ксецарице, понди, сцѣдѣствуѣи съ Сыномъ своимъ и Богомъ нашимъ... Понди невѣсто невѣстнага, въ невѣстникъ невѣстнынъ..." В. Ундольский, Замечания для истории церковного пения в России. – ЧОИДР. Засед. 26.X.1846 г., № 3, М., 1846. I. Исследования, с. 4 и 5. Срв. Пс. 121, 1: „Пойдемъ в ден Господен"; Пс. 131, 7: „Пойдемъ к жилищу Его".

³¹ Вж. Д. К е н а н о в. Художественият свят на „Похвално слово за Неделя" от Евтимий Търновски. – Литературна мисъл, 1983, 6, с. 42.

³² П. Р у с е в, А. Д а в и д о в. Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература, С., 1966, с. 90.

³³ Срв. Д. К е н а н о в. Художественият свят..., с. 45.

³⁴ П. Р у с е в, А. Д а в и д о в. Григорий Цамблак..., с. 98.